

Himmel, helvete och livet efter döden

Människors religiösa tro i tjugonio länder under tidsperioden 1991-2008: Betydelsen av modernitet och social ojämlikhet

Jonas Edlund

För några år sedan under en större middag blev det en animerad diskussion kring religion. Kommentarererna, frågorna och argumenten spände över olika fält och vitt skilda utgångspunkter. Vissa ville diskutera varför en del människor är religiösa; vilka drivkrafter ligger bakom? Andra fokuserade på effekter av religion där åsikterna mestadels kretsade kring huruvida religion är något gott eller ont för mänskligheten. Några var relativt passiva i diskussionen och menade att religion är väl ingenting som är viktigt i dagens samhälle; religionen kanske var viktig förr, men i vårt upplysta västerländska samhälle har den ingen plats. Även om helhetsintrycket av denna middagsdiskussion avvek ganska kraftigt från ens föreställningar om hur en välstrukturerad debatt bör vara – vilket i sig kan vara ett tecken på att religion för många människor fortfarande har en central roll på ett mer personligt plan – väckte den en rad tankar kring religion. Vad är det som attraherar människor till religion och hur vanligt är det i dagens samhälle att människor bekänner sig till en religion?

Få skulle förneka att religion har haft en stor inverkan på det moderna samhällets utseende. Även i Europa, där kyrkan under de senaste århundradena gradvis har förlorat inflytande, kan vi fortfarande tydligt se hur religiösa idéer och traditioner blivit institutionaliserade i rättssystemet, socialpolitiska program och partipolitiska strukturer.

Mot bakgrund av den minskande betydelsen av kyrkan och religiösa organisationer i Europa förutspådde en del forskare att religionen skulle bli en alltmer marginaliserad företeelse i det moderna samhället. Det råder ingen

tvekan om att genomslaget för denna idé, som allmänt brukar omnämnas sekulariseringsteorin, har varit stort både bland forskare och bland vanliga människor, inte minst i Sverige. Det är dock viktigt att påpeka att forskningen inte sysslade med att undersöka människors religiositet direkt, utan koncentrerade sig mer på organisatoriska aspekter såsom medlemskap och kyrkobesök.¹

Varför denna begränsning? Varför undersökte man inte om människor ansåg sig religiösa eller inte? Det enkla svaret är att det länge saknades data som var jämförbara mellan länder. Numera är forskningsläget annorlunda. Tack vare the International Social Survey Program finns det nu data på vanliga människors religiösa föreställningar insamlade 1991, 1998 och 2008; data som är jämförbara mellan länder. I detta kapitel ska vi titta närmare på människors religiösa övertygelser i tjugonio länder och hur den har förändrats över tid.

Utifrån dessa resultat kommer vi att kunna svara på om en generell, mer eller mindre linjär, trend av ökad sekularisering kan påvisas. Därefter kommer vi att undersöka en besläktad fråga när det gäller sekulariseringsteorin, nämligen i vilken utsträckning skillnader i religiositet mellan länder kan förklaras av ländernas ekonomiska utvecklingsnivå, något som i litteraturen brukar förstås som ett lands grad av modernisering. Detta samband är kärnan i sekulariseringsteorin, då det postuleras att ju mer moderniserat ett samhälle är desto mindre betydelse kommer religionen att ha för människor. Därefter kommer vi att testa en alternativ teori som betonar att variationer mellan länder i religiositet kan ha mer att göra med graden av ojämlikhet mellan olika sociala grupper i landet än dess grad av modernisering. I korthet går resonemanget ut på att social ojämlikhet ökar spänningar och social oro i samhället. Människor i ojämlika länder söker sig därför till religion i större utsträckning jämfört med människor i länder som är mer jämlika och trygga. Båda dessa teoretiska ansatser beskrivs i de följande avsnitten.

Modernisering och sekularisering

Idén att religion successivt förlorat sin legitimitet och status i västerländska samhällen – sekulariseringsteorin – har länge varit populär bland samhällsvetare

---

¹ Religion och sekularisering är mångfacetterade begrepp som kan definieras på olika sätt. I detta kapitel ligger fokus uteslutande på religiös tro bland vanliga medborgare, inte på religiösa sedvänjor eller organisatoriska aspekter av religion. Begreppet sekularisering har utsatts för kritik då det har varit svårt att finna en gemensam definition av begreppet; Shiner 1967, Dobbelaere 1981; Johnstone 2007. I sin mest allmänna mening, innebär dock sekularisering att "religionen är mindre viktigt nu än det var tidigare" Johnstone 2007:408. För ett förtydligande av begreppet religion och de kritiska skillnaderna mellan religion och magi, se Johnstone 2007.

och allmänhet.² Teorin formulerades ursprungligen under upplysningen och har därefter förfinats och utvecklats inom den klassiska sociologin. I korthet går teorin ut på att det finns en grundläggande konflikt mellan det moderna samhället och religion, där det senare trängs undan alltefter det att samhället moderniseras. Kritiska åsikter har givetvis inte saknats. Religionssociologen Greeley menar i en något sarkastisk ton att många av hans kollegor dogmatiskt beskriver en allmän nedgång i religiös tro och praxis i Europa: ”Religiös pluralism, upplysningen, franska revolutionen, vetenskapliga upptäckter, uppkomsten av socialismen, urbanisering, industrialisering, modernisering, påverkan från Marx och Freud, den ökade utbildningsnivån – alla har de medverkat till att minska kyrkans kraft och att avmystifiera det mänskliga tillståndet.”³ Greeley anser att sekulariseringstesens förespråkare ensidigt fokuserat på aspekter som kan tolkas i termer av religionens tillbakagång och inte uppmärksammat alternativa utvecklingar av religion, såsom empiriskt dokumenterade fall av ökad religiositet, eller omvandlingar från traditionella former av religiös tro till mer privatiserade och individuellt konstruerade trosystem.⁴ I korthet anser han att sekulariseringsteorin är en endimensionell, enkelriktad modell som förutspår en oundviklig lagbunden tillbakagång för religionen i samhället. Om så är fallet, bör vi kunna se en nedåtgående trend för religionen i samtliga av våra tjugonio länder.⁵

Det är dock fullt möjligt att formulera en något mjukare variant av sekulariseringsteorin, nämligen att nivån av religiositet tenderar att vara lägre i högt moderniserade jämfört med mindre moderniserade länder. Om det skulle visa sig att medborgarna i de mest moderna länderna är minst religiösa och medborgarna i de minst moderna länderna är mest religiösa, skulle det innebära stöd för den här tesen.

I detta kapitel kommer vi att undersöka båda dessa teser om sekularisering; den första genom att studera förändringar över tid inom länder och den andra genom att undersöka förhållandet mellan modernisering och religiositet på nationell nivå.

---

2 Berger 1967; Wilson 1982; Bruce 1992

3 Greeley 2003

4 Greeley 2003, 2007; Davie 1990; Inglehart 1997; Berger 1999; Finke & Stark 1988

5 Greeley 2007:158

Social ojämlikhet och sekularisering

Till skillnad från moderniseringsteorin som fokuserar på ekonomisk utveckling, lägger teorin om social ojämlikhet mer vikt vid den interna fördelningen av risker och resurser inom ett samhälle.⁶ Wilkinson och Pickett formulerar det på följande sätt: "Problemen i rika länder är inte orsakade av att samhället inte är tillräckligt rikt (...), utan av att omfattningen av materiella skillnader mellan människor inom varje samhälle är för stort. Det viktiga är var vi står i förhållande till andra i vårt eget samhälle."⁷

Stora skillnader i resurser och risker mellan olika sociala skikt i befolkningen antas öka social stress, ångest och brist på social tillit, inte bara bland de sämst ställda, utan bland befolkningen i stort. Det är precis det här som kan hjälpa till att förklara skillnader i religiositet mellan olika länder. En specifik och betydelsefull aspekt av religion, som skiljer den från de flesta andra trossystem, är att den tillhandahåller tröst, mening och vägledning när människor av olika anledningar befinner sig i en svår livssituation. Denna aspekt antas vara av yttersta vikt för att förklara varför människor lockas till religion.⁸ Man kan formulera hypotesen på följande sätt: människor som lever i socialt ojämlika länder har ett större behov av tröst, vägledning och förklaring – behov som tillgodoses av religion – jämfört med de som bor i mer jämlika länder.

Liknande hypoteser återfinns även på andra håll inom samhällsvetenskapen. Bland vissa är det bärande argumentet kopplat till de utjämnings effekter mellan olika sociala skikt som en ambitiös välfärdsstat åstadkommer.⁹ Andra fokuserar på samhällets sociala sammanhållning – vilket antas vara en viktig förutsättning för ett väl fungerande och sunt samhälle – och menar att två viktiga faktorer för den sociala sammanhållningen är en gemensam religion och en inkluderande välfärdspolitik.¹⁰ Med tanke på de samhällen och den historiska tid som ovanstående författare bygger sina resonemang på, synes kärnan i argumentet vara följande: i ojämlika och otrygga samhällen – som i stort sett saknar utbyggda välfärdssystem – ger religionen social sammanhållning. I ambitiösa välfärdsstater, där risker och resurser utjämnas i stor utsträckning, tenderar socialpolitiken att tränga undan religionen och ta över rollen som skapare av social sammanhållning.

Sammanfattningsvis kan tesen uttryckas på följande sätt: skillnader mellan länder i religiositet hänger samman med skillnader i social ojämlikhet. I

6 Wilkinson & Pickett 2010; Marmot 2004

7 Wilkinson & Pickett 2010: 25

8 Goodenough 1965; Spinks 1963; Yinger 1970

9 Höllinger & Haller 2009; Norris & Inglehart 2004; Inglehart 1997

10 Schnabel & Grötsch 2012; Taylor-Gooby 2007

länder där materiella resurser och risker är mycket ojämnt fördelade, torde religiositeten vara mer utbredd än i länder som kännetecknas av social och ekonomisk jämlikhet. Kapitlet är utformat på följande sätt:

I nästa avsnitt beskrivs vilka variabler som kommer att användas i analysen. Här beskrivs även de använda datakällorna. Därefter analyseras hur religiositeten utvecklats över tid i tjugonio länder. I nästföljande del studeras i vilken utsträckning som skillnader i religiositet mellan länder hänger samman med skillnader gällande graden av modernisering respektive social ojämlighet. Slutligen sammanfattas och diskuteras de viktigaste resultaten.

Variabler, datakällor och mått på religiositet

För att få fram uppgifter om moderniseringsgrad på nationell nivå används två indikatorer på ekonomiskt västånd som är utvecklade av världsbanken: [A] bruttonationalinkomst per invånare (BNI/capita) och [B] köpkraftskorrigerad bruttonationalinkomst per invånare (PPP BNI/capita). Båda är angivna i US\$.¹¹

Två indikatorer mäter graden av social ojämlighet. Den första [C] är landets inkomstfördelning, vilket är ett vedertaget mått för att mäta ojämlighet. Inkomstfördelningen mäts med gini-koefficienten som kan variera mellan 0 (maximal inkomstjämlighet, alla medborgare har samma inkomst) och 1 (maximal inkomstojämlighet, en medborgare har alla inkomster). Den andra [D] är landets samlade skatteintäkter som procentandel av bruttonationalprodukten (total skatt/BNP). Den sistnämnda indikatorn kan sägas mäta välfärdsstatens ambitionsnivå, då den starkt hänger samman med andra relevanta indikatorer på välfärdsstatens storlek och fördelningsintentioner, såsom sociala utgifter och statlig omfördelning av inkomster.¹² När det gäller kvaliteten på dessa indikatorer bör det nämnas att flera olika källor har använts för att hitta uppgifter om ländernas inkomstfördelning. Dessa källor har inte alltid använt samma definition av inkomst. I detta avseende synes total skatt/BNP vara ett mer harmoniserat och standardiserat mått.¹³

---

11 I teorin om modernisering är den bakomliggande drivkraften industrialisering, vilken brukar förstås som en ökande och en utbredd användning av: (a) verktyg som ökar effekterna av sin ursprungliga användning av energi; (b) icke-levande energikällor (t ex vatten, olja etc.) Wilensky 2002:3. Mot denna bakgrund är de valda indikatorerna inte idealiska. Emellertid korrelerar välståndet i ett land starkt med andra indikatorer på industrialisering; Marsh 2007. Dessutom finns det jämförbara data på ekonomisk utveckling för alla länder och år.

12 Edlund 2007

13 Gini-koefficienten har samlats in från följande källor: Världsbanken; The World Factbook (CIA); The Quality of Government. Uppgifter om skatter kommer huvudsakligen från OECD:s databas. Vissa länders data erhöles från andra källor såsom Eurostat, The Heritage Foundation och Internationella valutafonden.

Det bör understrykas att dessa två typer av makroekonomiska indikatorer – ekonomiskt välbefinnande och ojämlikhet – är relativt oberoende av varandra. Bland de mer jämlika länderna hittar vi både rika och mindre rika länder och detsamma gäller för gruppen ojämlika länder.¹⁴

Data om religiositet kommer från tre olika undersökningar inom ramen för ”International Social Survey Program” insamlade 1991, 1998 och 2008. Endast länder som medverkade i minst två av dessa undersökningar ingår i analysen.

Hur ska man mäta religiositet så att det blir jämförbart mellan olika länder som dessutom kan vara präglade av olika religioner? Den vägledande tanken i det här kapitlet har varit att de valda indikatorerna på religiositet inte ska hänvisa till organiserade former av religion, såsom kyrkobesök eller att tillhöra en församling, eftersom det är viktigt att inte utesluta de som har en mer individualistisk och privatiserad religiös övertygelse – de som ”tror utan att tillhöra”.¹⁵ Vidare har det strävats efter att de valda indikatorerna inte enbart ska vara relevanta för vissa religiösa grupper, utan de ska mäta centrala element i alla de stora religionerna.

De tre valda indikatorerna baseras på ett frågebatteri som lyder:

Tror du på ...

1 ... livet efter döden?

2 ... himmelen?

3 ... helvetet?

Tabell 1. Svansannolikheter för varje indikator efter religiös grupp. Procent (n=79 615)

		Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3	Grupp 4
		<i>Icke-troende</i>	<i>Traditionellt troende</i>	<i>Alternativt troende II</i>	<i>Alternativt troende I</i>
Tror du på ...					
<i>1. livet efter döden?</i>					
Ja	1.5	91.2	76.0	99.9	
Nej	98.5	8.8	24.0	0.1	
<i>2. Himmelen?</i>					
Ja	2.1	99.6	93.1	20.2	
Nej	97.9	0.4	6.9	79.8	
<i>3. Helvetet?</i>					
Ja	0.8	99.9	17.2	3.2	
Nej	99.2	0.1	82.8	96.8	
Gruppstorlek	39.0	36.9	12.9	11.2	

Svarskategorierna för varje fråga: *Ja, definitivt; ja, förmodligen; Nej, förmodligen inte; Nej definitivt inte.*

Även om en stor majoritet av de länder som ingår i undersökningen kan sägas tillhöra kristendomen, bör det noteras att samtliga tre begrepp – livet efter döden, himmelen och helvetet – är viktiga och centrala element i alla de större religionerna. Eventuellt är deras betydelse dock mer likvärdig inom kristendomen, judendomen och islam, jämfört med inom hinduismen och buddhismen.

Innan vi analyserar hur ländernas religiositet utvecklats över tid ska vi först studera hur dessa tre indikatorer hänger samman med varandra. Det är rimligt att betrakta dem som tror på alla tre fenomenen som troende i en traditionell mening. Likaså torde de som inte tror på något av fenomenen kunna betecknas som icke-troende eller icke-religiösa. Att människor i viss utsträckning tenderar att tro på bara en eller två av dessa fenomen medan andra förnekas, kan tolkas som ett uttryck för en religiös övertygelse som avviker mer eller mindre från den traditionella formen av religiös tro.

Genom att använda ett statistiskt verktyg som kallas *Latent Class Analysis*, är det möjligt att identifiera de mest dominerande formerna av religiös tro, eller – med andra ord – de mest vanligt förekommande kombinationerna av svar på de tre indikatorerna. Metoden klassificerar respondenterna in i grupper efter vilken form av religiositet de uppvisar. En serie analyser visar att det finns fyra vanligt förekommande former av religiositet i materialet.¹⁶ Vad som är utmärkande för var och en av dessa framgår av tabell 1.

Låt oss börja med grupp 1 i tabell 1. Det som förenar dessa människor är

14 Även om en korrelationsmatris visar positiva relationer mellan välstånd och ojämlikhet, är sambanden relativt svaga (se appendix, tabell A1).

15 Davie 1990

16 Efter att ha testat ett flertal olika modeller var det uppenbart att data var mer komplex än en enkel dikotomi mellan troende och icke-troende. I själva verket angav data att en modell bestående av fyra grupper passade bäst. Var och en av dessa grupper uppvisar en speciell, kvalitativt unik, kombination av svar på de tre indikatorerna. I analysen var samtliga tre indikatorer omkodade till två kategorier (1=Ja, definitivt/ja, förmodligen; 0=nej förmodligen inte/nej, definitivt inte). Modellen innehöll även bakgrundsvariablerna "land" och "år", vilket innebär att de svarssannolikheter för var och en av de tre indikatorerna efter gruppedlemskap som redovisas i tabell 1 är identiska mellan länderna och över tid. Det här betyder att kvaliteten på respektive grupp är likadan i alla länder och över tid. Religiös förändring indikeras av en förändring i gruppstorlek. Sammanfattningsvis: medan kvaliteten på respektive grupp är densamma över tid och rum, kan storleken på varje grupp variera över tid och rum. För att minska risken att skillnader mellan länder och över tid har att göra med demografiska skillnader i urvalet kontrollerar modellen för ålder, kön och utbildning. Statistiska mått på 4-gruppsmodellen: $L2=17041,87$; $df=12190$. Reduktion av $L2$ jämfört med 1-gruppsmodellen (baslinjemodell) = 87,4 procent.

Tabell 2. Länder med minskande andelar av icke-troende över tid. Procent

		Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3	Grupp 4
		<i>Icke-troende</i>	<i>Traditionellt troende</i>	<i>Alternativt troende II</i>	<i>Alternativt troende I</i>
Israel	1991	55	38	2	6
	1998	38	51	2	9
	2008	35	58	1	6
Ryssland	1991	62	28	2	9
	1998	63	30	0	7
	2008	50	43	1	6
Slovenien	1991	63	26	2	9
	1998	55	31	1	13
	2008	52	35	1	12
Ungern	1991	69	14	10	7
	1998	58	25	6	11
	2008	60	27	6	7
Japan	1998	50	36	4	11
	2008	44	41	4	11
Nederländerna	1991	45	14	22	18
	1998	39	22	20	19
	2008	33	10	33	25

att de är ”icke-troende”. De uppvisar en mycket låg sannolikhet för att tro på livet efter döden (1,5 procent), himmelen (2,1 procent), och helvetet (0,8 procent). I grupp 2 finner vi dem som tror starkt på alla tre företeelser. Denna grupp kan benämnas som ”traditionellt troende”. I grupp 3 återfinner vi dem som tror på livet efter döden och himmelen, men förnekar existensen av helvetet. Människorna i grupp 4 tror enbart på livet efter döden, och förnekar existensen av både himmelen och helvetet. Grupperna 3 och 4 kommer att benämnas som ”alternativt troende”.

Tabell 3. Länder med ökande andelar av traditionellt troende över tid. Procent

		Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3	Grupp 4
		<i>Icke-troende</i>	<i>Traditionellt troende</i>	<i>Alternativt troende II</i>	<i>Alternativt troende I</i>
Polen	1991	19	55	20	6
	1998	18	64	10	8
	2008	22	64	9	5
Italien	1991	29	47	9	15
	1998	22	59	6	13
	2008	29	59	4	8
Nya Zeeland	1991	34	31	25	10
	1998	33	35	20	12
	2008	35	37	16	12
Österrike	1991	37	26	13	24
	1998	36	29	9	26
	2008	40	30	9	20

På nedersta raden redovisas den genomsnittliga storleken på respektive grupp. De två största grupperna är icke-troende (39,0 procent) och traditionellt troende (36,9 procent). De båda grupperna som är alternativt troende är betydligt mindre; 12,9 procent respektive 11,2 procent. I nästa avsnitt kommer vi att analysera skillnader i religiositet mellan länder och över tid, d.v.s. huruvida dessa gruppstorlekar varierar mellan länder och över tid.

Religiositet i tjugonio länder 1991-2008

För att visa hur religiositeten har förändrats över tid på ett överskådligt sätt redovisas resultaten gruppvis för länder som uppvisar gemensamma mönster över tid. Låt oss börja med de fjorton länder som inte uppvisar några tecken på avtagande religiös tro. Dessa länder uppvisar dock inte en enhetlig utveckling, utan följer tre olika utvecklingsmönster.

17 Data för Israel inkluderar inte, som det definieras i ISSP:s kodbok, den arabiska sektorn.

Tabell 4. Starkt religiösa länder stabila över tid. Procent

		Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3	Grupp 4
		<i>Icke-troende</i>	<i>Traditionellt troende</i>	<i>Alternativt troende II</i>	<i>Alternativt troende I</i>
Filippinerna	1991	5	73	21	1
	1998	2	84	13	1
	2008	3	79	16	2
USA	1991	11	68	17	4
	1998	10	73	12	5
	2008	11	71	13	5
Chile	1998	11	53	29	7
	2008	10	55	27	8
Irland	1991	9	45	43	3
	1998	14	45	38	4
	2008	14	49	34	3

Den första gruppen av länder visas i tabell 2. I fem av sex länder kan vi bevittna en minskning över tid av icke-troende, parallellt med en ökning av traditionellt troende. Denna ökning är särskilt tydlig i Israel, där andelen icke-troende minskade från 55 procent till 35 procent mellan 1991 och 2008, samtidigt som andelen traditionellt troende ökade från 38 procent 1991 till 58 procent år 2008.¹⁷ Liknande mönster kan man även se i Ryssland, Slovenien och Ungern. Nederländerna avviker något, då den ökade nivån av religiositet främst har skett bland de som har alternativa trosuppfattningar.

I tabell 3 finner vi fyra länder där traditionella religiösa övertygelser växer över tid. Dock är inte denna ökning åtföljd av en systematisk tillbakagång av icke-troende. Snarare verkar det som att andelen traditionellt troende har ökat på bekostnad av de med alternativa trosuppfattningar. Italien är ett talande exempel, där andelen traditionellt troende (grupp 2) ökade från 47 procent 1991 till 59 procent år 2008, medan andelen alternativt troende (grupperna 3 och 4) minskade från 24 procent till 12 procent mellan 1991 och 2008.

Tabell 4 visar fyra länder som främst kännetecknas av stark religiös över-

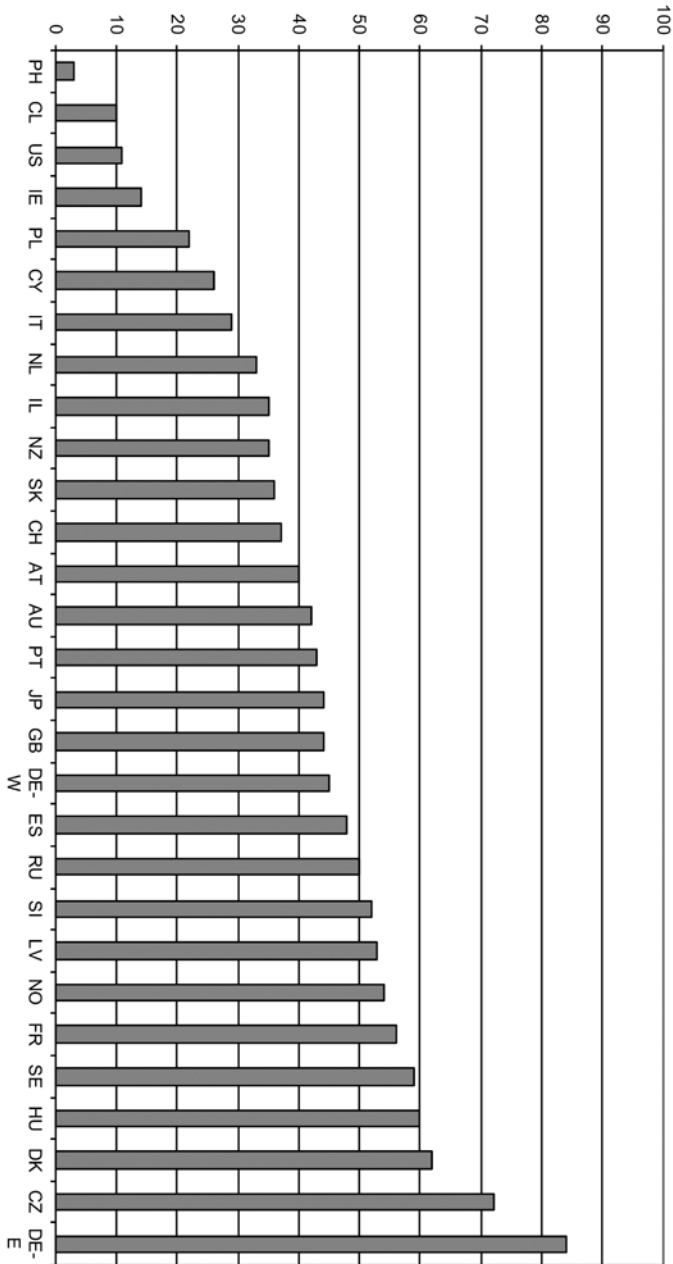
Tabell 5. Medium/låg religiösa länder stabila över tid. Procent

		Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3	Grupp 4
		<i>Icke-troende</i>	<i>Traditionellt troende</i>	<i>Alternativt troende II</i>	<i>Alternativt troende I</i>
Slovakien	1998	35	49	6	11
	2008	36	50	6	8
Lettland	1998	49	30	1	20
	2008	53	32	1	14
Australien	1991	38	32	20	10
	2008	42	31	14	13
Tyskland-väst	1991	44	23	13	19
	1998	43	32	9	16
	2008	45	27	10	19
Tyskland-öst	1991	85	5	8	2
	1998	82	8	8	2
	2008	84	7	7	2

tygelse. I Filippinerna och USA utgör traditionellt troende en överväldigande majoritet, i genomsnitt cirka 75 procent av de svarande. I Chile och Irland utgör traditionellt troende ungefär hälften av befolkningen. Andelen icke-troende är ganska liten i alla dessa fyra länder, från 14 procent i Irland till mindre än 5 procent i Filippinerna.

Tabellerna 2-4 redovisade resultaten för fjorton länder, och den huvudsakliga slutsatsen är att det är svårt att hitta tecken som tyder på att människor i dessa länder blir allt mindre religiösa. Hur ser det då ut i de återstående femton länderna? Fem av dessa länder uppvisar ett stort mått av religiös stabilitet över tid, även om den genomsnittliga nivån skiljer sig avsevärt mellan länderna (tabell 5). Det är också värt att notera att de stora skillnaderna i religiös tro mellan forna Västtyskland och Östtyskland tycks vara stabila över tid.

De sista tio länderna uppvisar ett utvecklingsmönster som passar in på sekulariseringsteorins förutsägelser. Som framgår av tabell 6 har andelen

Figur 1. Andelen icke-troende i tjugonio länder 2008. Procent

icke-troende i samtliga av dessa länder generellt ökat över tid. I fem länder är nedgången störst bland dem som innehar en traditionell trosuppfattning: Cypern, Norge, Frankrike, Spanien och, i synnerhet, Portugal. I Sverige och Storbritannien är det främst alternativa trosuppfattningar som minskat över tid. I Schweiz, Tjeckien och Danmark har andelen religiösa minskat både bland dem med en traditionell trosuppfattning och bland dem som har en alternativ trosuppfattning.

Ett intressant resultat är att alla länder som mer eller mindre passar in på sekulariseringsteorins förutsägelser tillhör Europa. Av de drygt tjugo Europeiska länder som undersökts är sekulariseringstesen giltig i ungefär hälften av dem. Hitintills har vi analyserat hur den religiösa tron i tjugonio länder har utvecklats över tid, och den huvudsakliga slutsatsen är att det inte går att belägga att människor tenderar att bli mindre religiösa över tid. Tvärtom tyder resultaten snarare på motsatsen.

Låt oss ta en titt på de stora skillnaderna i religiositet som faktiskt föreligger mellan länderna. I figur 1 visas andelen icke-troende för alla tjugonio länder (2008). I nio länder är icke-troende i majoritet. Icke desto mindre är det bara i fyra länder där andelen icke-troende utgör 60 procent eller mer av befolkningen: östra delen av Tyskland, Tjeckien, Ungern och Danmark. I nitton länder är icke-troende i minoritet, och i tretton av dessa länder är andelen icke-troende 40 procent eller mindre. I Filippinerna, Chile, USA, Irland och Polen är andelen icke-troende särskilt liten, från 22 procent i Polen ner till 3 procent i Filippinerna. Ett gemensamt drag bland de minst religiösa länderna är att de alla tillhör Europa. De mest religiösa länderna är spridda över olika kontinenter: Asien, Latinamerika, Nordamerika och Europa. Vilka faktorer kan då tänkas förklara varför vissa länder är betydligt mer religiösa än andra?

Som nämndes tidigare finns det dels argument som går ut på att ländernas grad av modernisering spelar roll, och dels argument som fokuserar på ländernas nivå av social ojämlikhet. I nästa avsnitt ska vi titta på hur relevanta dessa faktorer kan vara för att förklara skillnader i religiositet mellan länder.

---

18 I denna analys är östra och västra Tyskland (befolkningsvägda andelar) sammanförda. 19 Årsvisa korrelationer (1991: $n = 16$; 1998: $n = 27$; 2008: $n = 28$) visar liknande resultat som de som redovisas i tabell 7. Med andra ord, även om de länder som ingår varierar över undersökningens tidpunkter, är korrelationskoefficienterna anmärkningsvärt stabila över tidpunkterna, även om en större variation kan observeras för de svagare korrelationerna. Till exempel varierar sambanden mellan [A] och grupp 1 mellan -.08 och .20. Korrelationen mellan [D] och grupp 1 varierar bara mellan .63 och .69. Tabell kan erhållas från författaren.

Att förstå skillnader i religiositet mellan länder – vilken betydelse har modernisering och social ojämlikhet?

Vi går nu vidare genom att testa i vilken utsträckning moderniseringsteorin och teorin om social ojämlikhet kan förklara variationen mellan länder i religiös tro. Analysen genomförs på nationsnivå och analysenheten är «land-år» (n=71).¹⁸ I tabell 7 visas en korrelationsmatris som visar styrkan på sambanden mellan de fyra makrovariablerna (två för ekonomiskt välstånd och två för social ojämlikhet) och de fyra typerna av religiositet.¹⁹ Korrelationskoefficienten kan variera mellan 1 och -1, där 0 betyder att inget samband finns mellan variablerna; 1 indikerar en perfekt linjär positiv relation, och -1 en perfekt linjär negativ relation. Signifikansnivån rapporteras också. Kort sagt och något förenklat betyder ett signifikant samband att ett observerat samband i ett urval sannolikt även finns i populationen.

Låt oss börja med moderniseringsteorin som menar att religionen spelar mindre roll i ekonomiskt relativt välmående länder jämfört med relativt fattiga länder. En stark och signifikant positiv korrelation mellan andelen icke-troende (grupp 1) och indikatorerna för välstånd [A] och [B] skulle ge empiriskt stöd för moderniseringsteorin. Emellertid är de observerade korrelationskoefficienterna ganska svaga (.14 och .15) och icke-signifikanta, vilket indikerar att graden av modernisering i ett land inte berättar mycket om förekomsten av icke-troende i befolkningen.

Moderniseringens relativt obetydliga roll illustreras ytterligare om man grupperar länderna i fem grupper (kvintiler) där den första gruppen (K1) är de fattigaste tjugo procenten av länderna (n=14) och den femte gruppen (K5) är de rikaste tjugo procenten av länderna (n=14). Därefter jämförs den genomsnittliga andelen icke-troende mellan dessa två grupper. Tabell 8 visar resultatet av en sådan jämförelse. K1, den fattigaste gruppen av länder, har en genomsnittlig BNI/capita motsvarande US\$ 3,446, där den genomsnittliga andelen icke-troende utgör 37 procent. För den rikaste gruppen av länder (K5), med en genomsnittlig BNI/capita i US\$ 49,847, kan vi se att den genomsnittliga andelen av icke-troende är 41 procent. Den genomsnittliga skillnaden mellan de fattigaste och de rikaste länderna i andelen icke-troende är endast 4 procentenheter. Landets moderniseringsgrad erbjuder alltså ingen tillfredsställande förklaring till varför utbredningen av icke-troende varierar mellan länder.

Tabell 6. Länder med ökande andelar av icke-troende över tid. Procent

		Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3	Grupp 4
		<i>Icke-troende</i>	<i>Traditionellt troende</i>	<i>Alternativt troende II</i>	<i>Alternativt troende I</i>
Portugal	1998	19	61	14	6
	2008	43	36	13	8
Cypern	1998	14	75	0	11
	2008	26	65	0	9
Norge	1991	42	20	24	14
	1998	50	18	17	15
	2008	54	14	19	12
Spanien	1998	40	34	13	14
	2008	48	28	12	12
Frankrike	1998	50	20	8	21
	2008	56	16	8	19
Sverige	1998	51	12	10	27
	2008	59	12	10	20
Storbritannien	1991	40	26	24	10
	1998	36	30	17	16
	2008	44	30	14	12
Tjeckien	1998	57	21	4	18
	2008	72	15	4	9
Schweiz	1998	28	26	20	26
	2008	37	23	22	19
Danmark	1998	56	12	17	15
	2008	62	10	15	14

Tabell 7. Sambanden mellan religiositet och indikatorer på modernisering [A] [B] och social ojämlikhet [C] [D] på landsnivå. Pearson's r korrelationer (n=71)

		Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3	Grupp 4
		<i>Icke-troende</i>	<i>Traditionellt troende</i>	<i>Alternativt troende II</i>	<i>Alternativt troende I</i>
[A]	BNI/capita	.14	-.35 ** a	.20	.39 ***
[B]	PPP BNI/capita	.15	-.30 *	.09	.34 **
[C]	Gini ^b	.63 ***	-.64 ***	-.25 *	.55 ***
[D]	Total skatt/BNP	.65 ***	-.66 ***	-.23	.53 ***
[A+C]					.60 ***
[A+D]					.57 ***
[C+D]		.70 ***	-.70 ***	-.26 *	.59 ***

^a Signifikansnivåer: ***=p<.001; **=p<.01; *=p<.05

^b Gini koefficienten är reverserad.

Tabell 8. Religiositet efter BNI/capita [A]. Kvintilerna 1 & 5. Procent

		BNI/capita [A]	Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3	Grupp 4
			<i>Icke-troende</i>	<i>Traditionellt troende</i>	<i>Alternativt troende II</i>	<i>Alternativt troende I</i>
K1 (fattigaste länderna)	3 446		37	45	10	8
K5 (rikaste länderna)	49 847		41	28	16	15

Kvintilerna ordnade efter [A] (BNI/capita).

Tabell 9. Religiositet efter gini [C] och total skatt/BNP [D]. Kvintilerna 1 & 5. Procent

	Gini [C]	Tax/GDP [D]	Grupp 1 <i>Icke-troende</i>	Grupp 2 <i>Traditionellt troende</i>	Grupp 3 <i>Alternativt troende II</i>	Grupp 4 <i>Alternativt troende I</i>
K1 (ojämlikaste länderna)	42.8	25.9	21	58	14	7
K5 (jämligaste länderna)	25.7	44.1	51	19	12	18

Kvintilerna ordnade efter [C+D] (sammanslaget standardiserat mått av gini and total skatt/BNP indikatorerna).

Låt oss nu gå över till att studera den förmodade betydelsen av social ojämlikhet för förekomsten av icke-troende. I tabell 7 redovisas korrelationskoefficienterna för gini [C] och total skatt/BNP [D]. Som framgår av tabellen finns det starka positiva samband mellan andelen icke-troende och graden av social ojämlikhet (.63 och .65). Observera att gini-koefficienten är omvänd; ju högre värde desto mer jämlik inkomstfördelning. I mer jämlika välfärdsländer är andelen icke-troende mycket större än i länder som kännetecknas av social ojämlikhet.²⁰ Detta illustreras i tabell 9. Gruppen K1 består av de fjorton mest ojämlika länderna, med en genomsnittlig gini-koefficient på 42,8 och en genomsnittlig skatteintäkt motsvarande 25,9 procent av BNP. Motsvarande tal för gruppen K5 (de fjorton mest jämlika länderna) är 25,7 (gini) och 44,1 (total skatt/BNP). Andelen icke-troende skiljer sig avsevärt mellan dessa grupper av länder. I den mest ojämlika gruppen (K1), är det 21 procent som beskriver sig som icke-troende. I den mest jämlika gruppen av länder (K5) är det 51 procent som är icke-troende; en skillnad på 30 procentenheter.

Sammanfattningsvis erbjuder moderniseringsteorin en förhållandevis svag förklaring angående utbredningen av icke-troende i de undersökta länderna. Teorin om social ojämlikhet erhåller däremot ett relativt starkt stöd; ju mer ojämlikt ett land är desto mindre andel kan kategoriseras som icke-troende.

²⁰ Dessutom har ett antal sammansatta standardiserade mått baserade på indikatorerna [A, B, C, D] konstruerats och testats. I tabell 7 visar de som ledde till starkare korrelationer. Av särskilt intresse är det sammansatta måttet på indikatorerna [C+D] vilket tenderar att förbättra korrelationskoefficienterna för samtliga fyra grupper. De sammansatta måtten [A+C] och [A+D] förbättrade korrelationskoefficienterna för grupp 4.

Men hur förhåller sig dessa två teorier när det gäller att förklara utbredningen av religiositet?

Låt oss gå tillbaka till tabell 7 och analysera sambanden mellan indikatorerna på modernisering och social ojämlikhet och de tre olika typerna av religiös övertygelse. Ifråga om de traditionellt troende anger korrelationskoefficienterna att denna andel är mycket större i ojämlika samhällen jämfört med relativt jämlika samhällen. En liknande tendens, men väsentligt svagare, kan observeras i förhållande till moderniseringsteorins indikatorer; ju fattigare ett land är desto större är förekomsten av traditionellt troende. En illustration av hur starka sambanden är får man i tabellerna 8 och 9. I tabell 8 kan vi se att andelen traditionellt troende uppgår till 45 procent i den fattigaste gruppen av länder (K1). I den rikaste gruppen (K5) är andelen 28 procent; en skillnad på 17 procentenheter mellan K1 och K5. I tabell 9 visar motsvarande siffror att andelen traditionellt troende är 58 procent i den mest ojämlika gruppen (K1) och 19 procent i den mest jämlika gruppen (K5); en skillnad på 39 procentenheter.

Utan att kommentera resultaten angående de med en alternativ trosuppfattning i detalj, är det värt att konstatera att förekomsten av dem som enbart tror på livet efter döden (grupp 4) tenderar att vara mer utbredd i såväl mer jämlika som mer rika länder, jämfört med ojämlika och fattiga länder. Det tycks alltså råda ett slags motsatsförhållande mellan förekomsten av traditionellt troende (grupp 2) och dem som förnekar existensen av såväl himmelen som helvetet och enbart tror på ett liv efter döden (grupp 4); en slags transformering av religiositet från en traditionell syn till en typ där utrymmet för egna individuella föreställningar och egenkomponerad religiositet antagligen är större.

Lärdomar

Mot bakgrund av sekulariseringstesen rörde den första forskningsfrågan huruvida människor tenderar att bli allt mindre religiösa över tid. Av de tjugonio länder som studerats i detta kapitel är det endast tio länder, samtliga belägna i Europa, som uppvisar resultat som går i linje med sekulariseringstesen. I dessa

---

21 Mot bakgrund av de resultat som presenterats förefaller en viktig fråga för samhällsvetenskapen att söka svar på vara följande: vilken bäring har dessa förändringar i religiositet på samhällsutvecklingen i stort? Med andra ord, vilken roll spelar religion som politisk skiljelinje i dagens samhälle? Varierar storleken på politiska åsiktsskillnader mellan icke-troende och troende mellan länder, och, om ja, vad kan förklara dessa skillnader?

Även skillnader inom den heterogena gruppen religiösa torde vara intressant att belysa. I vilken utsträckning skiljer sig de med en traditionell tro från de med en mer alternativt egenkomponerad tro med avseende på politiska preferenser och levnadsätt?

länder har det skett en ökning av andelen icke-troende över tid. I nitton länder finner vi inga tecken på en ökad grad av sekularisering. I vissa av dessa länder kan vi konstatera stigande nivåer i religiös tro, i andra länder finner vi en hög grad av stabilitet över tid. Det är dock viktigt att påpeka att i de länder som är relativt stabila över tid skiljer sig graden av religiositet kraftigt åt. Några länder är tämligen sekulära; östra delen av Tyskland, Tjeckien, Danmark och Ungern. I skarp kontrast finner vi starkt religiösa länder såsom Filippinerna, Chile, USA och Irland. Religionens centrala roll i många länder framgår tydligt om länderna grupperas efter utbredningen av icke-troende i respektive land. I den sista undersökningen (2008) framgår det att i nitton länder är andelen icke-troende i minoritet. Endast i nio länder är icke-troende i majoritet.²¹

När det gäller att förklara skillnader mellan länder i religiositet har påstådda effekter av modernisering begränsad betydelse. Även om det är sant att religiositet i en traditionell mening är mindre vanlig i de mer moderniserade länderna än i de mindre moderniserade, verkar förekomsten av icke-troende inte vara relaterad till graden av modernisering. I motsats till det allmänt svaga empiriska stödet för moderniseringsteorin får teorin om social ojämlikhet omfattande empiriskt stöd.²² Traditionella religiösa övertygelser är betydligt vanligare i länder som kännetecknas av höga nivåer av social ojämlikhet, jämfört med länder där risker och resurser fördelas mer lika mellan medborgarna. Mönstret är lika starkt, men omvänt, med avseende på förekomsten av icke-troende medborgare.

Man bör dock vara medveten om att i relativt rika och jämlika samhällen kompenseras nedgången i traditionell religiös tro till viss del av en ökning av alternativa religiösa övertygelser, där det är troligt att dogmer ger vika för mer individuellt egenkomponerade religiösa och andliga föreställningar. Modernisering, samt utjämning av risker och resurser i ett samhälle, betyder inte nödvändigtvis religiositetens försvinnande, utan snarare en förändring av dess form, praktik och innehåll.

---

22 I litteraturen finns det få exempel där man testat faktorer relaterade till social ojämlikhet. Totalt fann jag tre internationella studier, varav två använder ISSP-data från 1990-talet; Smith 2009; Höllinger & Haller 2009 och en som använder World Values Survey data 1981-2002; Norris & Inglehart 2004. Dessa arbeten innehåller andra indikatorer på religiositet jämfört de som används i detta kapitel. I samtliga tre arbeten finner man betydande och starka relationer mellan graden av religiositet och graden av social ojämlikhet. Den stora likheten när det gäller resultaten – trots att man täcker in olika länder, olika tidpunkter, och använder olika typer av indikatorer för religiositet – tyder på att sambandet mellan religiositet och social ojämlikhet är robust.

Appendix

Tabell A1. Sambanden mellan indikatorer på modernisering [A] [B] och social ojämlikhet [C] [D] på landsnivå. Pearson's r korrelationer (n=71)

		[A]	[B]	[C]
[A]	BNI/capita			
	PPP	.96		
[B]	BNI/capita	*** ^a		
[C]	Gini ^b	.26	.24	
		*	*	
[D]	Total skatt/BNP	.29	.28	.69
		*	*	***

^a Signifikansnivåer: ***=p<.001; **=p<.01; *=p<.05

^b Gini koefficienten är reverserad.

Referenser

- Berger, P. (red.) (1999) *The Desecularization of the World*. Washington: Ethics and Public Policy Center.
- Berger, P. (1967) *The Sacred Canopy*. New York: Doubleday.
- Bruce, S. (red.) (1992) *Religion and Modernization*. Oxford: Clarendon Press.
- Davie, G. (1990) Believing Without Belonging: Is This the Future of Religion in Britain? *Social Compass*, 37(4): 455-69.
- Dobbelaere, K. (1981) Secularization: A Multi-Dimensional Concept. *Current Sociology*, 29(2): 1-213.
- Edlund, J. (2007) Class Conflicts and Institutional Feedback Effects in Liberal and Social Democratic Welfare Regimes: Attitudes towards State Redistribution and Welfare Policy in Six Western Countries. I Svallfors, S. (red.) *The Political Sociology of the Welfare State: Institutions, Cleavages, Orientations*. Stanford: Stanford University Press.
- Finke, R. & Stark, R. (1988) Religious Economies and Sacred Canopies. *American Sociological Review*, 53 (1): 41-49.
- Goodenough, E. (1965) *The Psychology of Religious Experiences*. New York: Basic Books.
- Greeley, A. (2003) *Religion in Europe at the End of the Second Millennium*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Greeley, A. (2007) Unsecular Europe: The Persistence of Religion. I Pollack, D. & Olson, D. (red.) *The role of religion in modern societies*. London: Routledge.
- Höllinger, F. & Haller, M. (2009) Decline or persistence of religion? I Haller, M., Jowell, R. & Smith, T. (red.) *The International Social Survey Programme, 1984-2009. Charting the Globe*. London: Routledge.
- Inglehart, R. (1997) *Modernization and Postmodernization*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Johnstone, R. (2007) *Religion in Society*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Marmot, M. (2004) *The Status Syndrome*. New York: Times Books.
- Marsh, R. (2007) A New Test of Convergence Theory. *Comparative Sociology*, 6: 251-294.
- Schnabel, A. & Grötsch, F. (2012) In God We Trust - The role of Religion for Cohesion and Integration in Current European Societies. Paper submitted to journal.
- Shiner, L. (1967) The Concept of Secularization in Empirical Research. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 6(2): 207-220.
- Smith, T. (2009) Religious Change around the World. *GSS Cross-National*

- Report No. 30.* Chicago: NORC/University of Chicago.
- Spinks, G. (1963) *Psychology and Religion*. Boston: Beacon Press.
- Taylor-Gooby, P. (2007) Justifying State Welfare, The contribution of social policy to social cohesion in market capitalism. *Social Security Studies*, 2 (4): 10-29.
- Wilensky, H. (2002) *Rich democracies : political economy, public policy, and performance*. Berkeley: University of California Press.
- Wilkinson, R. & Pickett, K. (2010) *The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone*. London: Penguin.
- Wilson, B. (1982) *Religion in Sociological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Yinger, J. (1970) *The Scientific Study of Religion*. London: Macmillan.

Lyckligare och lyckligare dag för dag?

Filip Fors

Mycket tyder på att världen blivit en allt bättre plats under de senaste decennierna. Forskning har visat att det dödliga våldet minskat, välståndet ökat och hälsan har förbättrats för medparten av jordens befolkningar. Samtidigt talas det ofta om samhällstendenser som går i en negativ riktning. Vi hör ofta att kraven och tempot inom dagens arbetsliv skruvats upp, att känslan av tidspress och stress ökat samt att vi blir allt mer ängsliga och oroliga. I det här kapitlet studeras hur utvecklingen av känslomässigt välbefinnande förändrats i Europa under 2000-talet. Finns det en tendens till att Europas befolkningar mår bättre eller sämre över tid?

Vad är det som gör ett liv gott och vad är det yttersta måttet på ett samhälles välgång? Redan 400 år före Kristus argumenterade den grekiske filosofen Aristippos för att upplevelser av njutning är det slutgiltiga målet i livet.¹ Liknande tankegångar fanns även hos den antika filosofen Epikuros, hos senare upplysningsfilosofer som Bentham² och Mill³ samt hos moderna filosofer som Tännsjö.⁴ För att komma fram till välbefinnandets speciella plats i det goda livet har filosoferna skilt på vad som är bra som ett medel till något annat (till exempel en god inkomst), och vad som är bra för oss som mål snarare än som medel. En vanlig slutsats bland filosofer är att det är gott att känna välbefinnande oberoende av om det leder till något annat gott.⁵ Vi vill helt enkelt må bra för välmåendets egen skull.

Inom samhällsvetenskapen har intresset för att studera känslor av välbefinnande blivit stort först under de senaste tio åren. Den samhällsvetenskapliga

---

1 Nettle 2005

2 Bentham 1869

3 Wolf 2006

4 Tännsjö 2007

5 Brülde 2007

forskningen kring välbefinnande brukar vanligtvis benämnas lyckoforskning. Intresset för välbefinnande och lyckoforskning har idag blivit så omfattande att internationella organisationer som Förenta nationerna⁶ och OECD⁷ hävdar att människors välbefinnande bör användas som ett viktigt mått på olika länders välfärd. Argument för att använda olika mått på välbefinnande som indikatorer på samhällsutvecklingen har även lagts fram i en rapport från den svenska framtidskommissionen.⁸ Vidare har de svenska riksdagsledamöterna Max Andersson och Lise Nordin lagt motioner om att lyckoforskningens rön till viss del bör ligga till grund för hur svenska politiker utformar välfärdspolitiken.

Inte nog med att många akademiker och politiker förordar lycka som ett viktigt välfärdsmått – en hel del forskning pekar även på att människor anser att lycka är helt centralt för deras livskvalitet. I en undersökning där universitetsstudenter runt om i världen tillfrågats om vad som är mest värdefullt i livet hamnade ”lycka” i genomsnitt högst upp på listan.⁹ En annan studie, genomförd i USA, undersökte vilka värden människor grundar sina beslut på.¹⁰ Resultaten pekade på att människor oftast fattar sina beslut på basis av vilka val de tror ska göra dem lyckliga.

Hur kan då begrepp som lycka och välbefinnande definieras mer precist? Den kanske mest klassiska och välanvända tolkningen av lyckobegreppet är att definiera lycka som *känslomässigt* välbefinnande. Enligt Russells (1980) modell karaktäriseras alla medvetna ögonblick av en viss grad av välbefinnande eller illabefinnande. Vid varje givet ögonblick kan människans sinnesstämning beskrivas med adjektivpar såsom ”positivt-negativt” eller ”behagligt-obeagligt”. Att vara lycklig utifrån denna definition handlar om att ha en gynnsam balans mellan positiva och negativa känslor. Positiva känslor hamnar på pluskontot medan negativa känslor hamnar på minuskontot. I vardagsspråket använder vi oss av påståenden som att ”må bra” och ”känna oss väl till mods” för att beskriva detta känslomässiga välbefinnande.¹¹

Givet att människors välbefinnande kan betraktas som ett centralt mått på mänsklig livskvalitet, är det angeläget att fråga sig åt vilket håll välbefinnandet rör sig mot i Sverige och i andra länder. Finns det en tendens till att vi mår bättre eller sämre över tid? Eller ligger vårt välbefinnande på en konstant nivå?

---

6 Helliwell et al. 2012

7 OECD 2011

8 Fors 2012

9 Oishi et al. 2007

10 Benjamin et al. 2012

11 Fors 2012

Dessa frågor är viktiga att besvara eftersom de ger oss kunskap om i vilken riktning individers och samhällets välfärd utvecklas. Syftet med detta kapitel är att analysera trender i välbefinnande över tid med hjälp av undersökningen European Social Survey.

Tidigare forskning

Världen har på många sätt blivit en bättre plats under de senaste decennierna. Livslängden har ökat, krigen minskat och världsfattigdomen (i relativa tal) minskat.¹² Tidigare forskning pekar vidare på att kriminaliteten och det dödliga våldet minskat i både Europa och USA sedan 1990-talet.¹³ Alla dessa positiva förändringar skulle kunna ha bidragit till att människors välbefinnande också ökat. Men även om mycket pekar på att vi idag borde må bättre än någonsin, så finns det också tendenser som pekar i motsatt riktning. Det talas ofta om att dagens informationssamhälle, trots dess positiva ekonomiska och materiella utveckling, har en baksida. Visserligen lever vi längre och har mer prylar än någonsin, men till vilket pris? Många vittnar om att kraven och tempot inom dagens arbetsliv skruvats upp. Den stora mängden val vi ställs inför, och pressen på att vi ska förverkliga oss själva både i arbetet och privat, kan leda till alltför högt ställda förväntningar.¹⁴ Vidare brukar tidspress och stress betraktas som ett gissel i dagens samhälle,¹⁵ åtminstone i den rika delen av världen.¹⁶

Trots att det finns samhällstrender som pekar i både positiv och negativ riktning har inga forskare undersökt huruvida människors känslomässiga välbefinnande ökat eller minskat över tid. Vad som finns i tidigare forskning är analyser av närliggande fenomen såsom trender i förekomst av depression och ångest över tid. Det rapporteras från både svenska¹⁷ och internationella undersökningar¹⁸ att förekomsten av oro och ångest legat konstant, eller till och med blivit vanligare, på befolkningsnivå under de senaste decennierna. Samma mönster verkar gälla för depressionssymptom.¹⁹ I Sverige och många andra OECD-länder har även förbrukningen av antidepressiva mediciner nästan fördubblats under de senaste tio åren.²⁰

---

12 Tännsjö 2005; Pinker 2012

13 Pinker 2012

14 Schwartz 2004

15 Gärling et al. 2014

16 Ng et al. 2009

17 Fors 2012

18 Rait et al. 2010

19 Costello et al. 2006

20 OECD 2013

Trots att det finns en del forskning om hur människors känslor förändrats över tid är det svårt att dra några övergripande slutsatser från tidigare studier eftersom inga renodlade mått på människors välbefinnande använts i studierna. Ångest, oro och depression fångar bara den negativa sidan av välbefinnandet, och det saknas mer kompletta analyser av både negativa och positiva känslor. Med utgångspunkt i det faktum att tidigare studier ger en oklar bild av om välbefinnandet ökat, minskat eller legat på samma nivå över tid, är syftet med detta kapitel att mer systematiskt undersöka hur det *känslomässiga* välbefinnandet utvecklats över tid. Eftersom tillförlitlig data saknas för andra världsdelar än Europa fokuserar analysen på trender i välbefinnande för de länder som ingick i European Social Survey mellan åren 2006-2012. Att studera trender i välbefinnande mellan 2006 och 2012 ger även en intressant inblick i hur den ekonomiska krisen påverkar européernas välbefinnande.

Metod och data

Som vi sett kan en individs känslomässiga välbefinnande definieras som balansen mellan positiva och negativa känslor. Upplevelsen av positiva känslor höjer välbefinnandet och upplevelsen av negativa känslor sänker välbefinnandet. En fullständig analys av hur välbefinnande utvecklats över tid kräver således mått på både positiva och negativa känslor. Känslor kan vara både uppvarvande och stillsamma till sin karaktär.²¹ Det är t.ex. en viss skillnad mellan att känna sig energisk jämfört med att känna sig avslappnad, eller att känna sig orolig jämfört med nedstämd.²² Ett välbefinnandemått som bara innehåller en känsla, eller några få känslor av liknande karaktär, riskerar således att endast mäta en begränsad del av människors välbefinnande. Som antyds tidigare är en brist i tidigare forskning att det saknas en mer komplett bild av hur människors välbefinnande utvecklats på befolkningsnivå.

I ESS-undersökningarna från 2006 och 2012 finns upprepade mått på både positiva och negativa känslor. Till analyserna valdes tre negativa känslor och tre positiva känslor ut. Positiva känslor mättes genom att intervjupersonerna skattade hur ofta de under den senaste veckan var "Lycklig", "Full av energi" samt "Lugn och avspänd". Svarsskalan gick från 1 ("Inte alls") till 4 ("Hela tiden"). Negativa känslor mättes genom att intervjupersoner fick ange hur ofta de kände sig "Ledsna", "Oroliga" och "Deprimerade". Samma svars-skala användes som för måtten på positiva känslor. Ett index från 0 till 10 beräknades för både positiva känslor och negativa känslor. Vidare beräknades

---

21 Russell 1980

22 Västfjäll et al. 2002

ett index för differensen mellan positiva och negativa känslor som går från -10 till 10. Det senare mättet kallas ”affektbalans” och mäter summan av individens känslomässiga välbefinnande. Länderskillnader av det känslomässiga välbefinnandet inom ESS från 2012 (affektbalansen) redovisas i tabell 1. Som kan utläsas av tabellen tenderar människor att må som bäst i Norge och Danmark, följt av Slovenien, Island och Sverige. Längst ner i tabellen finner vi Bulgarien, Ryssland och Kosovo. Låt oss nu studera hur välbefinnandet utvecklats i Europa mellan 2006 och 2012.

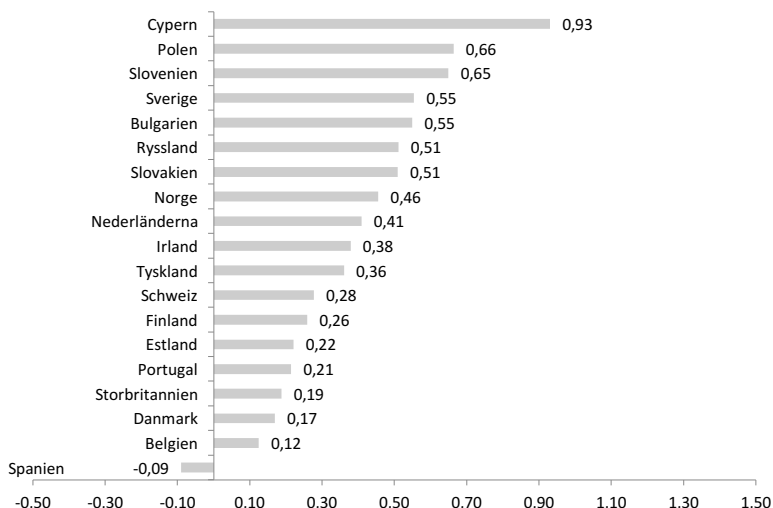
Tabell 1. Känslomässigt välbefinnande i Europa 2012

Källa: ESS 2012. Skalan går från -10 till 10

Land	Medelvärde
Norge	5,50
Danmark	5,49
Slovenien	5,42
Island	5,11
Sverige	5,07
Tyskland	5,05
Irland	4,98
Finland	4,78
Schweiz	4,76
Nederländerna	4,67
Tjeckien	4,42
Israel	4,24
Storbritannien	3,99
Slovakien	3,97
Polen	3,96
Belgien	3,79
Cypern	3,78
Estland	3,57
Portugal	3,41
Spanien	3,33
Kosovo	3,29
Ryssland	3,00
Bulgarien	2,72

Resultat

Till att börja med kan vi konstatera att trenden avseende positiva känslor är tydlig i jämförelsen mellan 2006 och 2012, positiva känslor har ökat i näst intill alla länder i urvalet. Endast i Spanien kan en nedgång skönjas, men denna nedgång är inte statistiskt signifikant. Bland övriga länder i urvalet har

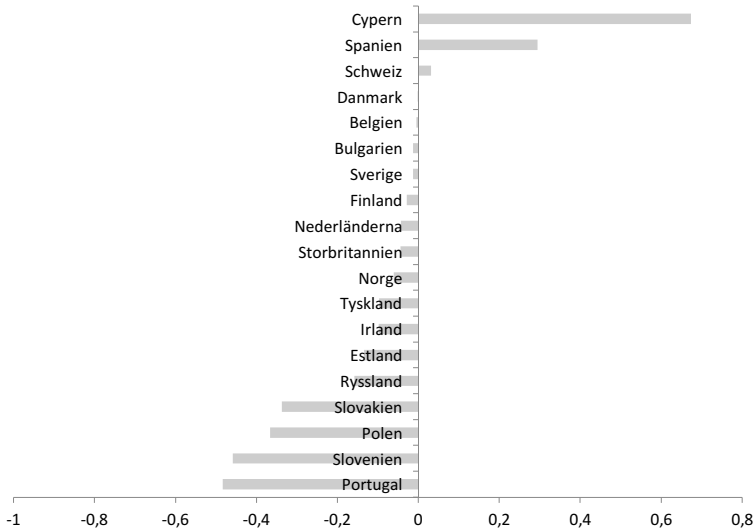

Figur 2. Förändring av positiva känslor mellan år 2006 och 2012

Källa: ESS 2006 och 2012

statistiska signifikanta ökningarna i positiva känslor skett i 15 av 19 länder. De största ökningarna har skett i Cypern, Polen och Slovenien. Genrellt dominerar de Östeuropeiska länderna toppen av listan. Ganska stora positiva förbättringar kan dock skönjas även för länder som Sverige och Norge.

Låt oss nu gå vidare och undersöka trenden avseende negativa känslor. I figur 3 redovisas förändringen av negativa känslor mellan 2006 och 2012. Givet att mängden positiva känslor ökat i nästan alla undersökta länder under den aktuella tidsperioden, kan vi förvänta oss att negativa känslor minskat i de flesta av länderna. Analysen av negativa känslor bekräftar emellertid bara delvis detta antagande. Negativa känslor har förvisso minskat i sexton av de nitton länder som ingår i urvalet, men denna minskning uppnår endast statistisk signifikans i nio av dessa länder. Till de länder där negativa känslor minskat i störst utsträckning hör Portugal, Slovenien, Polen och Slovakien. Ännu en gång har den största förändringen skett i de östeuropeiska länderna. I Sverige och de andra nordiska länderna har nivåerna av negativa känslor varit i princip

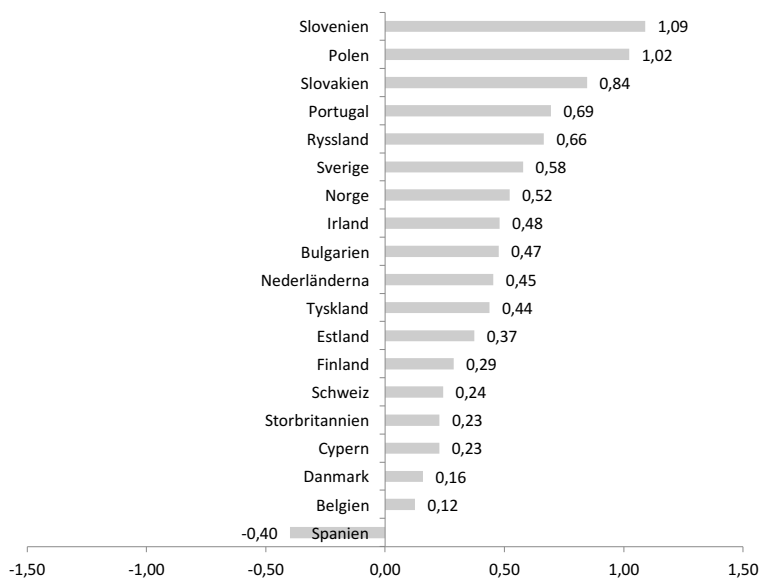

Figur 3. Förändring av negativa känslor mellan år 2006 och 2012

Källa: ESS 2006 och 2012

oförändrade mellan 2006 och 2012; detta trots att både Sverige och Norge sett en ökning av positiva känslor under samma tidsperiod. Till de länder vars negativa känslor ökat något mellan 2006 och 2012 hör Cypern och Spanien. Båda dessa förändringar är statistiskt signifikanta.

Låt oss slutligen undersöka hur balansen mellan positiva känslor utvecklats från 2006 och 2012. Denna analys ger oss den övergripande trenden för hur välbefinnandet utvecklats i Europa mellan 2006 och 2012. Givet att positiva känslor ökat i de flesta av de undersökta länderna, samt att negativa känslor minskat, kan vi förvänta oss en positiv förändring i balansen mellan positiva och negativa känslor i de flesta av länderna. Som vi kan utläsa i figur 4 har det genomsnittliga välbefinnandet mycket riktigt ökat i en klar majoritet av de analyserade länderna. De största ökningarna kan skönjas i Slovenien, Polen och Slovakien. Även Sverige och Norge har märkbart högre välbefinnandnivåer 2012 jämfört med 2006. Det enda land vars välbefinnande sjunkit under den aktuella tidsperioden är Spanien. Spanjorerna mätte sämre 2012 jämfört med 2006.

Figur 4. Förändring i övergripande välbefinnande mellan år 2006 och 2012

Källa: ESS 2006 och 2012

Diskussion

Analyserna i detta kapitel pekar på att människors välbefinnande utvecklats i en positiv riktning i både Sverige och Europa mellan 2006 och 2012. Denna slutsats är inte giltig för alla analyserade länder, men för merparten av dem. Att det känslomässiga välbefinnandet i genomsnitt ökat i många av Europas länder ter sig intressant i relation till den ekonomiska kris som inträffade 2008. Trots att krisen varit påfrestande både ekonomiskt och socialt för merparten av Europas länder hindrade den inte välbefinnandet från att öka i många länder. Att krisen dock satt ett visst avtryck på européernas välbefinnande stöds av det kanske hårdast drabbade landet, Spanien, uppvisade den minst gynnsamma välbefinnandeutvecklingen. Spanien visade sig vara det enda land som hade lägre totala välbefinnandenivåer 2012 jämfört 2006.

Vad kan då den positiva trenden avseende välbefinnande tänkas bero på? Varför har glädjen ökat i Europa, trots den ekonomiska krisen och trots oro för att samhället blir allt stressigare och mer kravfyllt? Eftersom välbefinnandetrenden följer andra positiva trender över mänsklig utveckling ligger det nära tills hand att tro att det finns ett samband. Inglehart m.fl. (2007) fann att människor blir mer tillfreds med sina liv globalt och att denna trend

kan förklaras av tre faktorer: ökat ekonomiskt välstånd, högre social tolerans samt en tilltagande demokratisering. Det är möjligt att dessa tre faktorer kan förklara varför invånarna i Sverige och flera andra europeiska länder tycks må allt bättre 2012 jämfört med 2006. I synnerhet är en ökning av tolerans och frihet en rimlig förklaring till de välbefinnandeökningar som skett i länder som både varit rika och demokratiska under en lång tid. Att kriminaliteten minskat och hälsan förbättras är också tänkbara förklaringar.

Givet att trenden i välbefinnande är positiv, hur ska vi då tolka andra (påstådda) negativa välbefinnandetrender? Exempelvis resultat som pekar på att stress och ångest ökat, eller åtminstone inte minskat över tid, eller att utskrivningen av antidepressiva läkemedel ökat kraftigt över tid? Visserligen är ångest och stress exempel på negativa känslor, men de utgör inget representativt mått för vare sig positiva eller negativa känslor. Detta dels för att de inte täcker upp för negativa känslor med låg eller måttlig aktivering (såsom ledsamhet och tristess), dels för att mått på ångest och stress helt enkelt inte fångar upp positiva känslor speciellt väl.²³ Analyserna i detta kapitel pekade visserligen på att nedgången av negativa känslor inte var lika tydlig som uppgången av positiva känslor, men en generell nedgång av negativa känslor kunde fortfarande skönjas. En tänkbar förklaring till att många ändå tror att vi mår allt sämre över tid är att de problem som finns med psykisk ohälsa och illabefinnande uppmärksammas betydligt mer i dagens samhälle än de gjorde förr. Att vi idag är mer öppna med våra känslor jämfört med tidigare, samt att kraven på att må bra kanske har ökat, kan också förklara varför det blivit alltmer accepterat att använda sig av antidepressiva mediciner för att hantera illabefinnande.

Slutligen, trots att de flesta människor mår bra och att trenden över tid är positiv finns det fortfarande en stor grupp människor som mår dåligt i Europas länder. Bland de analyserade länderna i 2012 års undersökning upplevde 10 procent av individerna oftare negativa känslor än positiva känslor. Det är också värt att tillägga att analyserna inte kan besvara om den positiva trend som rapporterats kommer hålla i sig över en längre tidsperiod. Vidare täcker analyserna bara upp vuxna individer i ett begränsat antal länder. Men trots att det saknas välbefinnandedata för stora delen av jordens befolkning finns det skäl att vara försiktigt optimistisk; européerna tycks bli lyckligare och lyckligare, dag för dag.

---

23 Ng 2007

Referenser

- Andersen, I. Thielen, K. Bech, P. et al. (2011) Increasing prevalence of depression from 2000 to 2006. *Scandinavian Journal of Public Health*, 39: 857-863.
- Benjamin, D., Heffetz, O., Kimball, M. S. & Rees-Jones, A. (2012) What Do You Think Would Make You Happier? What Do You Think You Would Choose? *American Economic Review*, 102(5): 2083.
- Bentham, J. (1789) *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Omtryckt 1948. Oxford: Blackwell.
- Brülde, B. (2007) *Lycka & lidande – Begrepp, metod och förklaring*. Lund: Studentlitteratur.
- Costello, E. J., Erkanli, A. & Angold, A. (2006) Is there an epidemic of child or adolescent depression? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47: 1263-1271.
- Diener, E., Sandvik, E. & Pavot, W. (2009) Happiness is the Frequency, Not the Intensity, of Positive Versus Negative Affect. I Diener, E. (red.) *Assessing Wellbeing: The Collected Works of Ed Diener*. New York: Springer Science: 213-231.
- Fors, F. (2012) *Nya mått på välfärd och livskvalitet i samhället*. Underlagsrapport till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Gärling, T., Krause, K., Gamble, A. & Hartig, T. (2014) Time pressure and emotional well-being. *PsyCH Journal*, 3(2): 132-143.
- Helliwell, J. F., Layard, R. & Sachs, J. (2012) *World Happiness Report*. United Nations.
- Inglehart, R., Foa, R., Peterson, C. & Welzel, C. (2008) Development, Freedom, and Rising Happiness A Global Perspective (1981-2007). *Perspectives on Psychological Science*, 3(4): 264-285.
- Kahneman, D., Wakker, P. P. & Sarin, R. (1997) Back to Bentham? Explorations of experienced utility. *Quarterly Journal of Economics*, 112(2): 375-405.
- Kahneman, D. & Riis, J. (2005) Living and thinking about it: Two perspectives on life. I Huppert, F. A., Baylis, N. & Keverne, B. (red.) *The Science of Well-Being*. Oxford: Oxford University Press: 285-304.
- Nettle, D. (2005) *Happiness: The Science Behind Your Smile*. Oxford: Oxford University Press.
- Ng, W., Diener, E., Arora, R. & Harter, J. (2009) Affluence, feelings of stress, and well-being. *Social Indicators Research*, 94: 257-271.
- OECD (2011) *How's Life? Measuring Well-Being*. OECD Publishing.

- OECD (2013) *Health at a Glance 2013: OECD Indicators*. OECD Publishing.
- Oishi, S., Diener, E. & Lucas, R. E. (2007) The Optimum Level of Well-Being: Can People Be Too Happy? *Perspectives on Psychological Science*, 2(4): 346–360.
- Pinker, S. (2011) *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. New York: Viking.
- Rait, G., Walters, K., Griffin, M., et al. (2009) Recent trends in the incidence of recorded depression in primary care. *The British Journal of Psychiatry*, 195(6):520–524.
- Russell, J. A. (1980) A circumplex model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(6): 1161.
- Schwartz, B. (2004) *The paradox of choice: Why more is less*. New York: Harper Collins.
- Tännsjö, T. (2005) *Bättre och bättre dag för dag. I Läget. Om krig, moral och världens framtid*. Bokförlaget Thales.
- Tännsjö, T. (2007) Narrow hedonism. *Journal of Happiness Studies*, 8(1): 79–98.
- Västfjäll, D., Friman, M., Gärling, T. & Kleiner, M. (2002) A Swedish mood measure derived from the affect circumplex. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43: 19–31.
- Wolff, J. (2006) *An Introduction to Political Philosophy*. USA: Oxford University Press.

Lyckligare och lyckligare dag för dag?